

Arap Dilinde İstifhâm Üslûbu: Buhârî'nin el-Câmi'ü's-Sahîh'i Çerçevesinde Bir İnceleme¹

Abdullah GÜMÜŞSOY

Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi,
Arap Dili ve Belagatı, Konya, Türkiye.
abdumussoy@hotmail.com

Mücahit KÜÇÜKSARI

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi,
Arap Dili ve Belagatı, Konya, Türkiye.
mkucuksari@erbakan.edu.tr (Corresponding Author/Sorumlu Yazar)

Makale Bilgileri

Öz

Makale Geçmişi

Geliş : 17.10.2022

Kabul: 11.12.2022

Yayın: 31.12.2022

Anahtar Kelimeler:

Arap Edebiyatı,
Arap Dili ve
Belagatı,
İstifhâm Üslûbu,
Buhârî.

Hız. Peygamber, İslâm dini ile ilgili mesajları insanlara ulaştırırken Arap dilindeki edebî üslûpları kullanmıştır. Hız. Peygamber'in kullandığı bu üslûplardan biri olan istifham, asıl itibarıyla daha önceden bilinmeyen bir şey hakkında bilgi edinme isteğinin sözlü olarak ifade edilmesidir. İstifhamın önem arz eden özelliklerinden biri de kullanıldığı yere ve amaca göre bazı durumlarda hakiki anlamı dışında kullanılarak mecâzî anlamlar ifade etmesidir. Bu makalede, Arap dilinde hadis rolü hakkında özet bilgiler verilmekle birlikte, istifham, istifham edatları ve istifham üslûbu konularında belagat ilmi açısından temel bilgiler sunulmuş ve aynı zamanda Buhârî'nin el-Câmi'us-Sahîh adlı eserinde geçen hadislerden alınan örnekler eşliğinde istifham üslûbunun, hangi manalarda kullanıldığı izah edilmeye çalışılmış ve istifham üslûbunun belagat özellikleri incelenmiştir.

The Wording of Istifham in the Arabic Language: A Study in the Framework of Bukhari's al-Jami'u's-Sahih

Article Info

Abstract

Article History

Received : 17.10.2022

Accepted: 11.12.2022

Published: 31.12.2022

Keywords:

Arabic Literature,
Arabic Language
and Rhetoric,
Methodology of
Questioning,
Bukhari.

The Prophet Muhammad (PBUH) used literary styles in the Arabic language while conveying messages about the religion of Islam to people. One of these styles used by the Prophet istifham is essentially the verbally expression of the desire to obtain information about something previously unknown. One of the important features of istifham is that it expresses metaphorical meanings by using it other than its literal meaning in some cases, depending on the place and purpose it is used. In this article, along with giving brief information about the role of hadith in Arabic language, basic information about istifham, prepositions of istifham and istifham style is presented in terms of rhetoric, and at the same time the use of istifham style, accompanied by examples taken from the hadiths in al-Câmi'us-Sahih by Bukhari. It has been tried to explain in which meanings it is used and the rhetorical features of the istifham style are examined.

Atf/Citation: Gümüşsoy, Abdullah-Küçüksarı, Mücahit. "Arap Dilinde İstifhâm Üslûbu: Buhârî'nin el-Câmi'ü's-Sahîh'i Çerçevesinde Bir İnceleme". *akif* 52/2 (2022), 40-56.

DOI: <https://dx.doi.org/10.51121/akif.2022.21>

"This article is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License** (CC BY-NC 4.0)"

¹ Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Arap edebiyatı tarihini inceleyen eserler ve Arapça'nın tarihî gelişimini ele alan diğer kaynaklar, Arapça'nın gelişmesi, korunması, farklı ülkelerde kullanılması ve yaşayan edebî bir dil olarak günümüze ulaşması ile ilgili olarak daha çok Kur'an-ı Kerim merkezli etkiler üzerinde durmuşlardır.²

Arapça'nın önemli bir dil olması konusundaki asıl katkı Kur'an eksenslidir. Hadislerin de bir açıdan vahye/Kur'an'a dayanıyor olması nedeniyle geniş hadis külliyyatının Arapça'ya katkılarının Kur'an merkezli olduğu değerlendirilmiştir.³ Hz. Peygamber'in söz, fiil, ve takrirleri şeklinde tanımlanan sünneti ve bunun sözlü ifadesi olan Hadîs, Kur'an'ın tebliğ ve tebyîn dairesinin dışında değildir.⁴

Dil ve edebiyat yönüyle güzel konuşmaya ve etkili söz söylemeye oldukça değer veren Arap toplumunda yetişmiş olan Hz. Peygamber üstün bir dil kabiliyetine sahip olmuştur. Kur'an'ın ilk muhatabı olan Arap toplumunun, edebî yönden bu düzeyde olması sebebiyle Allah, Hz. Peygamber'e onları ikna edebilecek düzeyde ileri seviyede bir dil yeteneği vermiştir. Temelde doğuştan var olan bu dil ve edebî kabiliyetini içinde doğup büyüdüğü ve edebî yönden ileri bir düzeyde olan Arap toplumunda yetişerek almıştır.⁵ Bu nedenle önemli Arap edebiyatçıları, Hz. Peygamber'in Arap dili ve edebiyatındaki konumu ile ilgili pek çok çalışma yapmışlardır. Bu çalışmalarını yapanlardan biri olan el-Câhız (ö. 255/869), *el-Beyan ve't-Tebyin* adlı eserinde, Hz. Peygamber'in dil yönünü "Hz. Peygamber'in Belağat Özellikleri" başlığı altında geniş bir şekilde incelemiştir.⁶

Bu makalede ise Hz. Peygamber'in hadîslerindeki belağat özellikleri "istifhâm" konusu çerçevesinde incelenmiştir. Hadîs kaynaklarının çeşitliliği ve hacimleri göz önüne alınarak çalışma Buharî'nin (ö. 256/870) *el-Câmiu's-Sahîh* isimli eseriyle sınırlandırılmıştır.

Bilindiği üzere sadece sahîh hadisleri derlemek maksadıyla yazılmış câmi' türü eserler arasındaki en meşhur eser olan *el-Câmiu's-Sahîh*, İslâm dininin temel bilgi kaynakları içerisinde Kur'an-ı Kerim'den sonra en güvenilir ikinci kaynak, hadis alanında ise en güvenilir birinci kaynak konumunda değerlendirilmiştir.⁷ Dolayısıyla çalışma çerçevesinin belirlenmesinde bu durumun ana etken olduğu ifade edilmelidir.

1. İstifhâm Kavramı ve Belâğat İlmindeki Yeri

İstifhâm kelimesi فهم kökünden türemiş olup استفعال vezninde bir mastardır.⁸ Lügatte; bir şeyi anlamayı talep etmek,⁹ açıklama istemek, bir şeyi bir başkasından kendisine anlatmasını talep etmek, anlamak maksadıyla soru sormak gibi anlamlara da

² Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî-el-'asru'l-İslâmî* (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1963), 30.

Ahmet Suphi Furat, *Arap Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1996), 111-115.

³ Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ, *et-Tasvîru'l-fennî fi'l-Hadîsi'n-Nebevî* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1983), 19-20.

⁴ Subhî es-Sâlih, *Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalâhuhû* (Beyrut: Dâru'l-İlm, 2009), 3-4.

⁵ Mustafa Sadık er-Râfi'î, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000), 2/224.

⁶ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, thk. İbrahim Şemsüddîn (Beyrut: Müessesetü'l-Âlemî, 2003), 244.

⁷ Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 256.

⁸ Cemaleddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1990), 11/235.

⁹ Muhammed b. Abdîrahîm el-Ömerî el-Meylânî, *Şerhu'l-Muğnî* (Bağdat: Dîvânu'l-Vakfi's-Sünnî, 2011), 107.

gelmektedir.¹⁰ Bir başka ifadeyle istifhâm; daha önce hakkında bilgi sahibi olunmayan bir konuda, soru sormak maksadıyla belirlenmiş edatlardan birisiyle bilgi talebinde bulunmaktır.¹¹ Terim anlamı ise, Arap dilinde soru ve soru cümlesi manasına gelen bir istilâhtır.¹² Aynı zamanda, bir şeyin şeklinin veya suretinin zihinde oluşmasını istemek şeklinde de tanımlanmıştır.¹³

Belâğat ise; bir sözü veya bir mânayı, en uygun ifadelerle anlatmak, açık-seçik, anlaşılır ve güzel konuşarak, sözün halin gereğine mutabık bir şekilde ifade edilmesi şeklinde tanımlanırken, beyân, bedî' ve me'ânî olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.¹⁴ İstifhâm, bu ilimlerden "sözün dinleyenlerin haline ve söylendiği konuma uygun düşecek tarzda söylenmesinden bahseden Me'ânî'nin ¹⁵ bir konusudur.

İstifhâm, Kur'ân-ı Kerîm'de, hadîslerde, edebî metinlerde ve hatta günlük hayatta geçen diyaloglarda en sık rastlanan ve anlam yönünden zengin anlatım türlerinden birisidir. Cümlelerin sorulu biçimde olması, her zaman olumlu ya da olumsuz cevap beklendiği, bir şeyin öğrenilmek istendiği anlamına gelmez. Soru yoluyla cümleye birçok anlamlar kazandırılabilir. Bu yolla anlatım ve söyleyiş daha renkli, daha canlı, daha etkin bir nitelik kazanır. Bu şekilde istifhâmın aslî gayesinden farklı amaçlarla oluşan ve hakikî anlamları dışında başka anlamlarla ifade edilen istifhâm cümleleri ile oluşturulan üslûba istifhâm üslûbu denir. Bu üslûpta kişinin cevabını bildiği bir konuyu soru şekline sokarak ifade etmesi söz konusudur. Bu tarzda sorulan soru ile muhataptan cevap beklenmez. Sözü daha etkili kılmak, muhatabın dikkatini konuya daha iyi çekebilmek için bu yola başvurulur. Kimilerine göre üslûp çeşitleri içerisinde bir zirveden söz edilecekse, istifhâm üslûbu bu zirvede en yüce makamı işgal eder. Çünkü istifhâm, diğer üslûplar içerisinde mânâ bakımından en zengin olan ve en geniş şekilde kullanılanıdır.¹⁶

İstifhâmın esas manasından çıkıp cümlelerin gelişinden anlaşılacak farklı mânalarda kullanılması, konuyu ele alan eserlerde *بِأَلْفَرَانِ مِنَ الْإِسْتِفْهَامِ بِالْفَرَانِ* "Bazı Karînelerle İstifhâmın Değişik Mânalarda Kullanılması" vb. başlıklar altında incelenmiştir. Sîbeveyh (ö. 180/796), Ferrâ (ö. 207/822), Ebû Ubeyde (ö. 209/824), İbn Kuteybe (ö. 276/889) ve Muberrid (ö. 286/900) gibi mütekaddim âlimler bu mecâzî mânâların büyük bir kısmını zikretmişlerdir. Aynı şekilde müteahhir âlimlerden Sekkâkî, Kazvînî (ö. 739/1338) ve Zerkeşî (ö. 794/1393) gibi âlimler eserlerinin istifhâm bâblarında bu mânâları toplu olarak zikretmişlerdir.¹⁷

İstifhâmın belli bir gayeye yönelik olarak kullanımı neticesinde aldığı mânaların başlıcaları şunlardır: Nefy (olumsuzluk), inkâr (hoş karşılamama), ikrâr ettirme,

¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/459.

¹¹ Ahmet Mustafa el-Merâğî, *Ulumu'l-belâğâ* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 63.

¹² Robert Stevenson, "İstifhâm", *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: MEB Yay., 1988), V/1215.

¹³ es-Seyyid eş-Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, thk. Muhammed Siddîk el-Minşevî, (Kâhire: Dâru'l-Fazilet, t.y.), 18.

¹⁴ Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğâ fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, thk. Yusuf es-Sameylî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999), 40; Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lüğatı*, neş. Kemal Edip Kürkcüoğlu (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994), 25.

¹⁵ Bahâuddîn es-Sübkî, *Arûsü'l-efrâh fi şerhi Telhîsi'l-Miftâh* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003), 1/96; Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâğâ fînûnuhâ ve efnânuhâ ilmu'l-me'ânî* (Amman: Dâru'l-Furkân, 1997), 87-89.

¹⁶ Abdulkadir Hüseyin, *Fennu'l-belâğâ* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1989), 134-135.

¹⁷ Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1987), 313-315; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Dîb el-Buğa (Dimeşk: Dâru İbni Kesîr, 1996), 2/884-890.

azarlama, yüceltme, küçümseme, gecikmiş sayma, hayret ve şaşkınlık, eşitlik, temennî ve teşvik v.s.¹⁸

İstifhâmın, hakiki anlamı dışına çıkıp kullanıldığı diğer anlamları örneklerle birlikte şu şekilde sıralamak mümkündür.

Eşitlik manası (التسوية): Eşitlik, istifhâmın asli mânâsından ayrılarak aldığı mânâlardan birisidir. Nitekim Arap dili ve edebiyatı, aynı zamanda tefsir ve neseb âlimi Ebû Ubeyde (ö. 209/824) bu mânâyı zikretmiş ve ona ihbar istifhâmı adını vermiştir.¹⁹

Örnek: "قَالُوا سَوَاءٌ عَلَيْنَا أَوَّعْتُمْ أَمْ لَمْ تُكُنْ مِنَ الْوَاعِظِينَ." "Onlar şöyle dediler: İster öğüt ver, ister öğüt verme bizce birdir."²⁰

Bu misaldeki istifhâm hakiki anlamı dışında "eşitlik" manasını ifade etmektedir.

Olumsuzluk manası (النفي): Olumsuzluk ifade eden istifhâm üslûbunda amaç, soru sormak değil, ifade edilen hususun gerçekleşmediğini belirtmektir.²¹

Örnek: "...قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا..." : "...De ki Allah size bir zarar dilerse veya bir fayda elde etmenizi isterse, Allah'a karşı sizin için kimin gücü bir şeye yetebilir?"²²

Bu ayetteki istifhâm, "nefy" manasını ifâde eder. Yani; Allah'a karşı hiç kimsenin gücü bir şeye yetmez anlamındadır.

İnkâr manası (الإنكار): Bir şeyi istememeyi, hoş görmemeyi ifade eder. İstifhâm ile, sorulan şeyin şer'an veya örfen istenmeyen ve olmaması gereken bir şey olduğunu ifade etmektir.²³

Örnek: "...قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَيْكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرَ اللَّهِ تُدْعُونَ؟..."

"...De ki : Söyleyin bana Allah'ın azabı size erişse veya kıyamet vakti size gelse Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız?..."²⁴

Bu misâldeki istifhâm istenilmeyen ve hoş görülmeyen bir hususu ifade etmektedir. Allah'tan başkasına yalvarmanın istenilmeyen, hoş görülmeyen bir durum olduğu cümle başındaki istifhâm edatıyla sağlanmaktadır.

Emir manası (الأمر): Emir, makam itibariyle muhatabından üstün olan birisinin, ondan bir işin yapılmasını istemesidir.²⁵ İstifhâmın bu manayı verebilmesi için hakiki manasından ayrılması gerekir.

Örnek: "...وَيَصِدُّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ؟..." : "...sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçtiniz mi?"²⁶

¹⁸ Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1994), 2/328-347; Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, thk. Muhammed Hafâcî (Beyrut: 1980), 1/234.

¹⁹ Ebû Ubeyde el-Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, thk. M. Fuat Sezgin (Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1981), 2/157.

²⁰ Şu'arâ, 23/136.

²¹ el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-Belâğa*, 93; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-belâğiyye ve tatavvuruhâ* (Beyrut: Mektebetü Lübnân en-Nâşirûn, 1996), 116.

²² Fetih, 48/11.

²³ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdillâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî, *Muğni'l-lebib* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1995), 1/24; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 135.

²⁴ En'âm, 6/40.

²⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, 2/887; Kazvîni, *el-İzâh*, 234.

Ayetin son cümlesindeki ifade biçimi istifhâm sîgasıyla gelmekle birlikte manası emir ifade etmektedir.²⁷ "...Artık bunlardan vazgeçtiniz mi?" (Artık bunlardan vazgeçin!) İstifhâmın buradaki manası emir ifade edecek ki Hz. Ömer: "Vazgeçtik" cevabını vermiştir.²⁸

Nehiy (yasaklama) manası (النهي): Nehiy yasaklama demektir. Makamı itibarıyla muhatabından üstün olan birisinin, ondan bir fiili yapmamasını istemesidir. İstifhâm hakiki anlamından ayrılıp nehiy manasına da delalet edebilir.²⁹

Örnek: "... يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ...": "*Ey İnsan, seni engin kerem sahibi Rabbine karşı ne aldattı?*"³⁰ Ayetteki ifade soru formatında olmasına rağmen manası "aldanma" veya "hiçbir şey seni aldatmasın" şeklindedir.³¹

Teşvik manası (التشويق): Teşvik, yapılması istenilen bir şeye yöneltmek demektir. Bu manaya gelen istifhâm ile önceden bilinmeyen bir şeyi öğrenmek değil, muhatabı istenen herhangi bir şeye yönlendirmek amaçlanır.³²

Örnek: "... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ...": "*...Ey iman edenler! Sizi can yakıcı bir azaptan kurtaracak bir ticâreti size göstereyim mi?..*"³³

Bu örnekte verilen ayette geçen istifham üslûbunda teşvik manası vardır. Yani Allah'a ve Rasûlü'ne iman etmeniz, O'nun yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihat etmeniz, şüphesiz kârlı bir ticarettir. Bu sizin için daha hayırlıdır. Bunu yapınız ve acıklı azabdan kurtulunuz.³⁴

Tâzîm manası (التَّعْظِيم): Tâzîm, büyük gösterme, yüceltme anlamlarına gelir. İstifhâmın aldığı mecâzî anlamlardan biri de tâzîmdir. Bu tarzdaki soru üslûbundan amaç, sorulana bazı övücü sıfatlarla nitelemektir.

Örnek: "... مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ؟...": "*...O'nun izni olmadan, katında kim şefaate edebilir?...*"³⁵ Yani: O'nun izni olmadan hiç kimse, hiçbir kimseye şefaate edemez. Bu ifade yüce Allah'ın azametini, celâlini ve büyüklüğünü beyan eder.³⁶

Küçümseme manası (التَّخْفِير): Tahkîr, küçümseme, bir şeyin zayıflığına ve önemsizliğine işaret etme anlamlarına gelir. Bu tarz istifhâm üslûbunda, istifhâm hakiki manasından çıkıp sorulunun durumu soran tarafından bilindiği halde onun şanını küçültücü ve zayıflığını ifade edecek şekilde sorulmasıdır. Örneğin "bu kimdir?" diye soran kişi, "kim" üzerine vurgu yaparak muhatabına önem vermediğini ve onu küçümsediğini ifade etmiş olur.³⁷

Örnek: "... أَهَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا؟...": "*Allah'ın, peygamber olarak gönderdiği bu mu?*"³⁸ Bu soru üslûbunda inkâr edenlerin Peygamberin elçiliğini reddederlerken

²⁶ Mâide, 5/91.

²⁷ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir* (Beyrut, Dâru'l-Kalem, 1980), 1/364.

²⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/443.

²⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, 2/887; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğâ*, 93.

³⁰ İnfîtâr, 82/6.

³¹ Suyûtî, *el-İtkân*, 2/888.

³² Suyûtî, *el-İtkân*, 2/888; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğâ*, 94.

³³ Saff, 61/10.

³⁴ Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsir*, 3/374.

³⁵ Saff, 61/10.

³⁶ Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsir*, 1/163.

³⁷ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 135.

³⁸ Furkân, 25/41.

istihzalarının ve küçümsemelerinin derecesi görülmektedir. Şayet küçümseme söz konusu olmasaydı “bu bir iddiadır” veya “Allah tarafından elçi olarak gönderildiğini iddia etmektedir” gibi bir ifade kullanarak bu hakaret içeren soruya başvuramazlardı.³⁹

Hayret manası (التَّعَجُّبُ) : Arap dilinde hayret etme anlamı içeren taaccüp babı مَا أَفْعَلُ ve أَفْعَلُ بِهِ şeklinde gelen iki kelime ile ifade edilmiştir. Ancak bununla birlikte taaccüp manasını taşıyan farklı üslûblar da vardır. Örneğin: “سُبْحَانَ اللَّهِ إِنَّ الْمُؤْمِنِينَ لَا يَنْجُسُونَ” *“Sübhânallah! Mü’min necis olmaz”*, “لِلَّهِ دَرَّةٌ فَارِسًا” *“Aman Allah’ım ne binici”* ifadelerinde olduğu gibi. İstifhâm üslûbu da taaccüp manasını ifade eden üslûblar arasındadır.⁴⁰

Örnek: “...أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْمًا غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ؟...” : *“Allah’ın kendilerine gazap ettiği bir topluluğu dost edinenleri görmedin mi?”*⁴¹ Bu ayetteki istifhâmdan maksat “hayret” ifade etmektir.⁴²

Kınama ve azarlama manası (التَّوْبِيحُ) : Tevbîh, kınamak ve azarlamak demektir. Bunu inkârın bir çeşidi olarak da değerlendirenler olmuştur. İstifhâm üslûbuyla ifade edilen tevbîh, muhatapların yapmakta oldukları fiilin yanlış olduğunu, dolayısıyla o fiili yapmamaları gerektiğini bildirmekle beraber, onları kınamayı da ifade eder. Tevbîh, “takrî” (تَقْرِيعٌ) ile de ifade edilmiş ve inkârın bir kısmı olarak bakılmıştır.⁴³

Örnek: “...أَفَلَا يَسْمَعُونَ؟...أَفَلَا يُبْصِرُونَ؟...” : *“...Halâ dinlemiyorlar mı?” “...Halâ görmüyorlar mı?”*⁴⁴ soruları “kınama ve azarlama” ifade eder. Bu soruların hepsi, kınamak ve kötü yoldan çevirmek maksadıyla sorulmuştur.⁴⁵

Takrîr (ikrar ettirme) manası (التَّكْرِيرُ) : Takrîr, muhatabı herhangi bir konuda olumlu veya olumsuz olsun, bildiği birşeyi herhangi bir gayeyi gözeterek istifhâm üslûbuyla itiraf etmeye/ikrar etmeye zorlamaktır.⁴⁶ İstifhâm üslûbu ile takrîrden maksat, soruyu soran kişinin bildiği bir şeyi, istifhâm üslûbu ile muhatap tarafından da ikrâr edilmesini istemek, böylece muhatap tarafından hükmün sâbit olup olmadığının ifade edilmesini sağlamaktır.⁴⁷

Örnek: “...قَالَ أَلَمْ نُرَبِّكَ فِينَا وَلِيدًا وَلَبِثْتَ فِينَا مِنْ عُمُرِكَ سِنِينَ؟...” : *“(Firavun) dedi ki: Biz seni, çocukken yanımıza alıp büyütmedik mi? Ömründen nice yıllar aramızda kalmadın mı?”* âyetindeki istifhâm takrîrî istifhâmdır. Firavun sorduğu bu sorularla kendisinin de bildiği bu hususları Musa (a.s.)’a ikrâr ettirmek istemektedir.⁴⁸

Tehvîl (korkutma) manası (التَّهْوِيلُ) : Tehvîl, dehşete düşürmek ve korkutmak anlamlarına gelir. Amaç, sorulunun durumunun vahim olduğunu belirtmektir. Başa

³⁹ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *el-Bahru’l-muhît fi’t-Tefsîr* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1992), 8/109.

⁴⁰ Sekkâkî, *Miftâhu’l-’Ulûm*, 135; Suyûtî, *el-İtkân*, 2/886.

⁴¹ Mücâdele, 58/14.

⁴² Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsir*, 3/342.

⁴³ Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, 314; Suyûtî, *el-İtkân*, 2/884-886.

⁴⁴ Secde, 32/26, 27.

⁴⁵ Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsir*, 2/508.

⁴⁶ İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, 1/46; Zerkeşi, *el-Burhân*, 2/436.

⁴⁷ Ebu’l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Beyrut: el-Mektebetü’l-İlmiyye, t.y.), 2/463.

⁴⁸ Şu’ara, 26/18.

gelecek duruma karşı muhatapı korkutarak hazırlıklı olmasını sağlamak için kullanılan bir istifhâm üslûbu çeşididir.⁴⁹

Örnek: "...كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ * وَمَا أَزْرِيكَ مَا الْحُطَمَةُ؟..." : "Hayır! Andolsun ki o, Hutame'ye atılacaktır. Hutame'nin ne olduğunu sen nereden bileceksin". Bu soru, cehennem ateşinin durumunun korkunçluk ve dehşetini ifade eder. Yani, "bu büyük ateşin hakikatinin ne olduğunu sana ne bildirdi?" derken anlamında bir korkutma ve dehşete düşürme vardır.⁵⁰

Tehekküm (alay etme) manası (التَّهَكُّمُ وَالِإِسْتِهْزَاءُ) : Tehekküm, alay etmek, alaya almak anlamlarına gelir. Asıl amaç istihza etmek olduğundan istifhâm hakiki anlamından çıkmış olur. Bu manayı alan soru ile, alay edilen ne kadar büyük ve önemli de olsa alaya alınan kişiye önem verilmediğini belirtmek için kullanılır.⁵¹

Örnek: "...وَقَالُوا إِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَأَيْنَا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ؟..." : "(Kâfirler), biz toprak içinde kaybolduğumuz zaman, gerçekten biz mi yeniden yaratılacağız? dediler..." âyetinde istifhâm-ı inkârî vardır. Maksat, alay etmektir.⁵²

Uyarma Manası (التَّنْبِيْهُ) : Tenbih uyarmak anlamına gelir. Bu tür soru ifadelerinde amaç, insanı yanlış bir yoldan uzaklaştırma konusunda uyarmaktır. Uyarmak, emir türlerinden birisidir.⁵³

Örnek: "...فَأَيْنَ تَذْهَبُونَ؟..." : "O halde nereye gidiyorsunuz?" âyetindeki istifhâm tenbih manasındadır.⁵⁴ Fakat bu, emir manasındaki tenbih olmayıp muhatapın dalâlette olduğuna dâir bir tenbihtir.⁵⁵ Bu âyetteki sorudan amaç, muhataplarının nereye gideceğini veya onların mezheplerini yollarını öğrenmek değil, onların dalâlette olduklarına, gidiş yolunun kurtuluş yolu olmadığına dair uyarıda bulunmaktır.

Arz manası (العرض) : Arz, bir şeyi nezaket ve yumuşaklıkla istemek, nazikçe talep etmektir.⁵⁶ Genellikle أما veya ألا edatlarıyla ifade edilir. Bu edatlar sadece fiil cümlesinin başına gelirler.⁵⁷

Örnek : "...قَالَ لَهُ مُوسَى هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَ مِمَّا عَلَّمْتَ رَبَّنَا؟..."

"Sana öğretilen bilgilerden bana, doğruya iletici bir bilgi öğretmen için sana tabi olabilir miyim? dedi."⁵⁸

Ayette geçen istifhâm üslûbunda arz manası bulunmaktadır. Bu istifhâm, görüldüğü gibi, هل edatıyla ifade edilmiştir.⁵⁹

Tahdîd manası (التَّحْذِيْرُ) : Tahdîd bir şeyi teşvik ederek istemek anlamına geldiği gibi bazı durumlarda bir şeyi sertçe talep etmek anlamı da içerir.⁶⁰

⁴⁹ Kazvînî, *el-İzâh*, 1/240; Sadüddîn et-Taftazânî, *el-Mutavvel 'ala't-Telhîs* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1891), 211.

⁵⁰ Hümeze, 104/4-5.

⁵¹ Taftazânî, *el-Mutavvel*, 211.

⁵² Secde, 32/10.

⁵³ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 135; Suyûtî, *el-İtkân*, 2/886-887; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa*, 95.

⁵⁴ Tekvir, 81/26.

⁵⁵ Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997), 4/714.

⁵⁶ Suyûtî, *el-İtkân*, 2/888.

⁵⁷ Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâğiyye*, 115.

⁵⁸ Kehf, 18/66.

⁵⁹ Abdulkadir Hüseyin, *Fennu'l-belâğa* (Beyrut: 'Âlemu'l-Kütüb, 1989), 136.

Örnek: “...لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَائِكَةِ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ...” “...Eğer doğru söyleyenlerden isen bize melekleri getirsene...”⁶¹

İstirşâd manası (الإِشْرَاد) : İstirşâd, muhataptan doğru olanı göstermesini istemek anlamındadır.⁶²

Örnek; “...قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ؟...” “...Onlar, orada(yeryüzünde) bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? dediler...”⁶³

Burada hakiki istifham ile arasında edebi bir fark vardır. Allah daha önce “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” buyurduğundan melekler burada gerçek manada bir soru sormuyorlar. Buradaki istifham meleklerin konu ile ilgili gerçeğin ne olduğunu öğrenmek istemeleri anlamını içermektedir.⁶⁴

İtâb (kınama) manası (الْعِتَاب) : İtâb, arkadaşlık ve saygı hukukunun bir şekilde ihlali karşısında yapılan yumuşaklıkla kınamak ve serzenişte bulunmak anlamına gelir.⁶⁵

Örnek: “...أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ...” “İman edenlerin Allah’ı zikretmekten ve inen haktan dolayı kalplerinin saygı ile ürpermesinin zamanı daha gelmedi mi?” Rivayetlere göre mizah konusunda biraz aşırı giden ve mescitte gülüşmekte olan bir topluluğun yanına gelen Hz. Peygamber onlara: Rabbinizden sizi bağısladığına dair bir ferman gelmediği halde gülüyorsunuz öyle mi? buyurdu. Bunun üzerine yukarıdaki ayet nazil oldu. Böylece Hz. Peygamber’in arkadaşları mizah konusunda aşırı gittiklerinden dolayı istifhâm üslûbu ile itâba maruz kalmışlardır.⁶⁶

İftihâr (övünme) manası (الْإِفْتِحَارُ) : İftihâr, övünmek, büyüklenmek anlamlarına gelir. İstifhâmın aldığı mecâzî anlamlardan biri de iftihadır. Amaç, soruyu soranın, sahip olduklarına muhatabının dikkatini çekerek istifhâm üslûbuyla kendisini övmesidir.⁶⁷

Örnek: “...أَلَيْسَ لِي مِصْرَ وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِي؟...” “...Mısır’ın mülkü(hükümdarlığı) ve altımdan akan şu ırmaklar benim değil mi?...”⁶⁸

Örnekte verilen ayet-i kerimede zikri geçen soruyu Firavun kavmine yöneltmektedir. “Mısır’ın mülkü bana ait değil mi? Bu nehirler sarayımın altından akmaktadır. Azamet ve gücümü görmüyor musunuz?” anlamındaki bu soruyla kendi gücü ve saltanatı ile övünmektedir.⁶⁹

İktifa (yetinme) manası (الْإِكْتِفَاءُ) : İktifa, yetinme anlamına gelir. İktifa (yetinme), istifhâmın aldığı mecâzî manalardan biridir.⁷⁰

Örnek: “...أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًَا لِّلْمُتَكَبِّرِينَ؟...” “...Büyüklük taslayanlar için cehennemde bir yer mi yok!?”⁷¹ ayetindeki istifhâm cümlesinde iktifa manası vardır. Yani kibirlenenler için cehennemde yeterli yer vardır.⁷²

⁶⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/445.

⁶¹ Hicr, 15/7.

⁶² Matlub, *Mu’cemu’l-mustalahâti’l-belâğiyye*, 110.

⁶³ Bakara, 2/30.

⁶⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/442-444.

⁶⁵ Matlûb, *Mu’cemu’l-mustalahâti’l-belâğiyye*, 115; Suyûtî, *el-İtkân*, 2/886.

⁶⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV/475; Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/40.

⁶⁷ Matlûb, *Mu’cemu’l-mustalahâti’l-belâğiyye*, 115.

⁶⁸ Zuhruf, 43/51.

⁶⁹ Sâbûnî, *Safvetü’t-tefâsir*, 3/160.

⁷⁰ Matlûb, *Mu’cemu’l-mustalahâti’l-belâğiyye*, 110.

⁷¹ Zümer, 39/60.

Tezkîr (hatırlatma) manası (التَّذْكِيرُ) : Tezkîr, hatırlatma anlamında olup, muhataba yapılan bir lütuf, söylenilen bir ikaz veya daha önce söylenmiş olan bir sözü hatırlatmak amacıyla istifhâm üslubunun mecazen aldığı manalardan birisidir. Tezkîr/hatırlatma manası istifhâm üslûbu ile ifade edildiğinde, ifadede îcâz meydana gelmiş olur.⁷³

Örnek: “...أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ...” “*Ey Âdemoğulları! Ben size, şeytana kulluk etmeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır, diye emretmedim mi?*”⁷⁴ ayetinde yapılmaması istenilen şey istifhâm üslubuyla hatırlatılıyor.

Te'kîd (kuvvetlendirme) manası (التَّكْيِيدُ) : İstifhâm edatı, bazen kendisinden önce zikredilmiş olan istifhâm edatının manasını kuvvetlendirmek amacıyla kullanılır.⁷⁵

Örnek: “أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ أَفَأَنْتَ تُنذِرُ مَنْ فِي النَّارِ” “*Hakkında azap hükmü kesinleşmiş kimseyi ve ateşte olanı sen mi kurtaracaksın?*”⁷⁶

Bu örnekteki ikinci istifhâm edatı soru anlamında olmayıp birinci istifhâmın manaya kattığı inkâr anlamını te'kîd için tekrar edilmiştir.⁷⁷

Dua manası (الدُّعَاءُ) : İstifhâmın mecazen kullanıldığı anlamlardan birisi de duadır. Nehye benzeyen bir istek(dua) anlamı vardır. Ancak burada istek, makamca aşağıda olandan yukarıya doğru bir arz ve yakarış şeklindedir.⁷⁸

Örnek: “...أَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَّا؟...” “*...İçimizden bir takım beyinsizlerin işledikleri günah sebebiyle bizi helak edecek misin?...*”⁷⁹ Buradaki istifhâm dua manasında olup, takdîrî anlamı (لَا تُهْلِكُنَا) yani “bizi helak etme” şeklindedir.⁸⁰

Tecâhül (bilmezlikten gelme) manası (التَّجَاهُلُ) : Bildiği halde bilmez görünmek istifhâmın belâgat gereği aldığı manalardan bir diğeridir. Bu üslûpla sözü söyleyen kişi, bildiği bir şeyi cevabını bilmiyormuş gibi görünerek sorular şeklinde muhatabına iletmektedir.⁸¹

Örnek: “...أَنْزَلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا؟...” “*...O zikir (Kur'ân) içimizden ona mı (Muhammed'e mi) indirildi?...*”⁸² Bu ayette müşrikler Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e indirildiğini bilmezlikten gelerek “ona mı indirildi?” sorusunu sormuşlardır. Bu tür istifhâm üslûbu ile oluşan ifadede medih veya zem söz konusudur. Ya da söz konusu ifadede taaccüp, tevbîh veya inkâr anlamı vardır. Bu durumda yukarıdaki ayette istifhâm inkâra delâlet etmektedir.⁸³

⁷² Suyûtî, *el-İtkân*, 2/889.

⁷³ Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâğiyye*, 110.

⁷⁴ Yâsin, 36/60.

⁷⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, 2/889; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâğiyye*, 111.

⁷⁶ Zümer, 39/19.

⁷⁷ Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâğiyye*, 112.

⁷⁸ Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâğiyye*, 115.

⁷⁹ A'raf, 7/155.

⁸⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, 2/887; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâğiyye*, 115.

⁸¹ Suyûtî, *el-İtkân*, 2, 888; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâğiyye*, 112.

⁸² Sâd, 38/8.

⁸³ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 3/51-52.

İfhâm (bildirme) manası (الإِفْهَام) : İfhâm, bildirmek, anlatmak, muhatabını düşündürmeye sevk etmek anlamlarına gelir. Bu tür istifhâm üslûbu ile amaç muhatabı bilgilendirmektir.⁸⁴

Örnek: “وَمَا تَلْكَ بِبِمِينِكَ يَا مُوسَى؟” “Sağ elindeki nedir ey Musa?”⁸⁵ âyetinde, Allah Teâlâ, Hz. Musa’ya elindekinin ne olduğu sorusunu sorarken onun ne olduğunu şüphesiz bilmekteydi. Buradaki istifhâm üslûbu, ifhâm manası ile elindekinin ne olduğunu ona bildirmek ve yılanı dönüştüğünde korkmamasını sağlamak amacını gütmüştür.⁸⁶

Va’id manası (أَلْوَعِيدُ) : Va’id, ceza ile tehdit etmek demektir. Amaç, tehdit ile muhatabı bir fiilden caydırmaktır.⁸⁷

Örnek: “أَلَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ؟” “Öncekileri helak etmedik mi?”⁸⁸ “Onlara güç yetirip onları helâk ettiğimiz gibi size de gücümüz yeter” anlamında bir tehdit açıkça anlaşılmaktadır.

İstib’ad(uzak görme) manası (الإِسْتِبْعَادُ) : İstib’ad, bir şeyin gerçekleşme ihtimalini uzak bulmak anlamında kullanılır. Bu uzak görme hissî veya manevî olabildiği gibi, bazı durumlarda akıldan uzak görme yani bir şeyin meydana gelişini imkânsız görme şeklinde bir anlam ile kullanılabilir. Genellikle istenilmeyen, beklenmeyen durumları ifade eder.⁸⁹

Örnek: “...أَنْتَى لَهُمُ الدِّكْرَى؟ وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُّبِينٌ ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ...” “Nerede onlarda öğüt almak? Oysa kendilerine gerçeği açıklayan bir elçi gelmişti. Ondan yüz çevirdiler.”⁹⁰

Bu örnekte zikredilen sorunun, cevabı bilinmeyen bir hususu öğrenmek maksadıyla sorulmuş olması imkânsızdır. Burada zikredilen soru edatı ile kastedilen hakiki istifhâm değil, istib’ad (uzak görme)dir. Emîn bir kişi olarak bilinen ve gerçeği açıklayan bir Peygamber geldikten sonra ondan yüz çevirmek, öğüt alma ihtimalini imkânsız hale getirmektedir. Bu durumda kastedilen mâna; “onların öğüt almaları oldukça zor ve uzak bir ihtimaldir” şeklindedir.⁹¹

İstibta’ (yavaşlık) manası (الإِسْتِبْتَاءُ) : İstibta’; kelime anlamı olarak gecikme ve yavaşlık manasında olup, istilâhi anlamda ise gerçekleşmesi beklenen bir şeyin geciktiğini ifade etmek amacıyla kullanılır.⁹²

Örnek: “وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ” “Ve: eğer doğru söylüyorsanız bu tehdit (ettiğiniz azap) ne zaman (gelecek) diyorlar.”⁹³

İnkâr edenler bu ayette ifade edildiği şekliyle, Hz. Peygamber tarafından kendilerine bildirilen azabın geciktiğini istifhâm üslubu ile dile getirmektedirler.⁹⁴

Hakiki manası dışında farklı anlamlarda kullanılan istifhâmın önemli bir kısmı örneklerle birlikte zikredilmiştir. Bu konuda yazılmış eserlerde bahsi geçen anlamların dışında da zikredilen bazı anlamlar bulunmaktadır. Fakat bu anlamlar, genellikle

⁸⁴ Matlûb, Mu’cemu’l-mustalahâti’l-belâğiyye, 111.

⁸⁵ Tâhâ, 20/17.

⁸⁶ Zemahşerî, el-Keşşâf, 3/59.

⁸⁷ Suyûtî, el-İtkân, 2/886; Hâşimî, Cevâhiru’l-belâğâ, 94.

⁸⁸ Murselât, 77/16.

⁸⁹ Matlûb, Mu’cemu’l-mustalahâti’l-belâğiyye, 110.

⁹⁰ Duhân, 44/13-14.

⁹¹ Zerkeşî, Burhân, 2/446; Sâbûnî, Safvetü’-t-tefâsir, 3/172.

⁹² Sekkâkî, Miftâhu’l-‘ulûm, 135; Suyûtî, el-İtkân, 2/890.

⁹³ Yâsîn, 36/48.

⁹⁴ Zerkeşî, el-Burhân, 2/445.

yukarıda verilen örneklerle anlam bakımından çok benzediklerinden veya bu anlamların mefhumu içinde değerlendirilebilecek durumda olduklarından, verilen örneklerle yetinilmiştir. Yukarıda örnekleri verilen soru cümlelerindeki ortak nokta, lafız açısından istifham edatı olan bu edatlarla, mana açısından başka anlamlar kastedilmiş olmasıdır. Örneklerde geçen istifhâm cümlelerinde soruyu soranın amacı, bilmediği bir şeyi öğrenmekten ziyade, bildiği bir şeyi, başka bir maksada binaen soru şeklinde dile getirmektir.

Örnek soru cümlelerinde dikkati çeken bir diğer husus ise zikredilen maddeler ve verilen örnekler arasında tedâhüllerin bulunmasıdır. Bu durumda hakiki anlamı dışında kullanılan istifhâmın bu manalardan sadece birine hasredilemeyeceği sonucu çıkmaktadır. Bu da; İstifhâm üslûbunun birden fazla manayı içerebileceğini göstermektedir. Burada mecâzî mananın belirlenmesi, kelâmın sıyâk ve sibâkına, sözü söyleyen ya da dinleyen ruh haline (zevkine) ve muktezâyı hâle tâbîdir.⁹⁵

İfade kalıbı olarak istifhâm şeklinde olup başka anlamlar taşıyan bu tür ifadeler cümleye Arap dili belâğatı açısından yeni ve farklı üslûp özellikleri kazandırmaktadır.

2. el-Câmiu's-Sahîh'te Geçen İstifhâm Edatlarının Delâlet Ettikleri Anlamlar Bakımından Değerlendirilmesi

Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'i incelendiğinde hadîslerde hemen hemen bütün istifhâm edatlarına dair örneklerin bulunduğu görülmektedir. Bu istifhâm edatlarının hem hakiki manalarında hem de hakiki manalarının dışında farklı gayelere matuf olduğu görülmektedir. Makalemizde istifhâm edatlarının bir üslup özelliği olarak hakiki anlamlarının dışında kullanımı konusu ele alındığından bu minvaldeki örneklerle mesele izah edilmeye çalışılacak, bu edatların gerçek manalarında kullanıldığı yerlere temas edilmeyecektir. Ayrıca başlıklar altında birer örneğin değerlendirilmesi ile yetinilecek ve meseleyle ilgili benzer örneklere dipnotta temas edilecektir.

Buna göre Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'inde yer alan hadîslerdeki istifhâm edatlarının asıl manaları dışında kullanıldıkları gayeleri şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

2.1. İnkâr (İstememek, Hoş Görmemek) (الْإِنْكَارُ)

Müslümanlar, Huneyn savaşında galip gelmiş ve büyük bir ganimet elde etmişlerdi. Ganimet taksimi sırasında Hz. Peygamber (s.a.s.) kalpleri İslâm'a alıştırmak gayesiyle bazı kimselere ganimetten daha fazla vermek suretiyle bir tercihte bulundu. Bunun üzerine orada bulunan bir kişi: "Vallahi bu taksim adalet gözetilmeyen ve kendisiyle Allah'ın rızası kastedilmeyen bir taksimdir", diyerek itiraz etti. Hakkında oldukça ağır bir itham olan bu sözü işiten Hz. Peygamber (s.a.s.):

"فَمَنْ يَعْدِلْ إِذَا لَمْ يَعْدِلِ اللَّهُ وَرَسُولُهُ"

"Allah ve Rasûlü âdil olmazsa kim âdil olur? Allah Mûsâ'ya rahmet etsin, ona bundan daha fazlasıyla eziyet edildi de o sabretti" buyurdu.⁹⁶

Örnek hadiste geçen soru edatı ("men") ile normal şartlarda yapılan bir işin failinin belirtilmesi istenilir. Fakat burada herhangi bir işi yapanın kim olduğu

⁹⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/449.

⁹⁶ Buhârî, *Kitâbu'l-Humus*, 19.

sorulmamaktadır. İstifhâm üslûbu bu örnekte “inkârî” bir anlam içermekte olup istenilmeyen ve hoş görülmeleyen bir hususu belirtmekte ve bu anlam soru edatıyla daha vurgulu bir şekilde ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu örnekte, asli görevi itibariyle adaletin öğreticisi ve örneği olmakla görevli Peygamber âdil olmazsa hiç kimse âdil olamaz anlamında istifhâm-ı inkârî vardır.

2.2. Olumsuzluk (النفي)

Bir gün, kabilesinde geçimsiz birisi olarak bilinen bir adam Hz. Peygamber (s.a.s.)’in huzuruna çıkmak için izin talebinde bulundu. Hz. Peygamber (s.a.s.) onu uzaktan görünce: *“O, aşiretin ne kötü kardeşidir –yahut aşiretin ne kötü oğludur”* manasında o kişiyi görmekten çokta hoşnut olmadığı şeklinde anlaşılabilir bir ifadede bulundu.

Biraz sonra bu kişi içeri girip oturunca ona güler yüz gösterdi ve yumuşak sözler söyledi. Adam gittikten sonra Peygamber’imizin hanımı Hz. Âişe (r.anhâ): *“Ey Allah’ın Rasûlü! Adamı ilk gördüğünüzde onun için şöyle şöyle sözler söylediniz, fakat sonra onun yüzüne karşı güleç bir şekilde yumuşak sözler söylediniz”* dedi; Rasûlullah (s.a.s.):

مَتَى عَهَدْتَنِي فَأَحَاشَا إِنَّ شَرَّ النَّاسِ عِنْدَ اللَّهِ مَنْزِلَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَنْ تَرَكَهُ النَّاسُ إِتْقَاءَ شَرِّهِ.

“Yâ Âişe! Sen beni ne zaman aşırı hakaret edici buldun? Kıyâmet günü insanların Allah katında mevkiye en şerlisi, (dünyada) kötülüğünden korunmak için insanların terk ettiği –ya da: karşılaşmak ve konuşmaktan kaçındığı- kimsedir” buyurdu.⁹⁷

Bu örnek hadiste zikredilen soru edatı “meta” hakiki anlamıyla kullanıldığı cümlelerde geçmiş zaman, şimdiki veya gelecek zamanla ilgili olarak bir zamanın belirtilmesi için kullanılır. Fakat bu örnekte geçen “Sen beni ne zaman aşırı hakaret edici buldun?” şeklindeki soru cümlesi ile herhangi bir fiilin zamanı sorulmamaktadır. Aksine bu soru cümlesi ile “ben hiçbir zaman aşırı hakâret edici olmadım” manasında nefy, “şayet öyle davranırsam bu benim için doğru bir davranış olmaz” anlamında da öğretici/İfhâmi bir mânâ, mecâzî olarak soru üslûbuyla ifade edilmiştir.

2.3. Kınama, Azarlama (التوبيخ)

Ashab-ı Kirâmın, dînî konuları ehli kitaba sormalarını uygun görmeyen Hz. Peygamber (s.a.s.) herhangi bir konuda onlardan gelen bir bilgi olursa da “tasdik de etmeyin tekzîb de etmeyin!” şeklinde genel bir yaklaşım tavrı belirlemişti. Ashâb-ı kirâmın önemli isimlerinden Abdullah b. Abbâs (r.a.) bu hususta gerekli hassasiyeti göstermeyenlerle karşılaşınca şöyle bir uyarıda bulundu:

...كَيْفَ تَسْأَلُونَ أَهْلَ الْكِتَابِ عَنْ شَيْءٍ وَكِتَابِكُمْ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ (ص) أَحَدْتُ تَقْرُؤُهُ مَحْضًا لَمْ يُسَبِّ وَقَدْ حَدَّثَكُمْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ بَدَّلُوا كِتَابَ اللَّهِ وَغَيَّرُوهُ وَكَتَبُوا بِأَيْدِيهِمُ الْكِتَابَ وَقَالُوا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا...

Sizler kitap ehli olanlara (şer’î konularda) herhangi bir şeyi nasıl soruyorsunuz? Hâlbuki Rasûlullah (s.a.s.) üzerine indirilmiş olan Kitabınız, kitapların en yenisidir. Sizler onu hâlis olarak ve içine başka hiçbir şey karışmamış olduğu halde okumaktasınız. Bu Kur’ân sizlere, ehli kitap olanların Allah’ın kitabını değiştirdiklerini ve Kitabı kendi elleriyle yazdıklarını ve bununla az bir karşılık satın almak için “Bu Allah katındandır” dediklerini sizlere söylemiştir...⁹⁸

⁹⁷ Buhâri, Kitâbu'l-Edeb, 38.

⁹⁸ Buhâri, Kitâbu'l-İ'tisâm bi'l-Kitâbi ve's-Sünneti, 25.

Yukarıdaki hadiste sözü geçen istifhâm cümlesi, sahabe-i kiramdan Abdullah b. Abbâs'a aittir. (Mevkûf) hadis olarak değerlendirilen, sahabeye ait sözler de Buhârî'nin Sahîh'inde yer almaktadır. Çalışmanın konusu ile ilgili olan yönü ise buradaki istifhâm üslûbunun nasıl bir anlama delâlet ettiği. "Keyfe" edatı hakiki anlamıyla kullanılması durumunda "nasıl" anlamında olup, bu soru edatı ile bir durumun belirtilmesi istenilirken burada böyle bir amaçla kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Soru üslûbuyla ifade edilen bu cümlede, yapılan fiilin yanlış olduğu, dolayısıyla o fiili yapmamaları gerektiği bildirilmekte ve bu fiili yapanlar kınanmaktadır. Nitekim bir kısım belâğat âlimleri kınama anlamı içeren tevbihî istifhâmın, inkârın bir kısmı olduğunu söylemişlerdir. Örnek olarak verilen bu soru cümlesinde aynı zamanda taaccüb manasının bulunduğunu söylemek de mümkündür. Bu durumda istifhâm cümlesinde şöyle bir mana ortaya çıkar: "Allah'ın son kitabı aranızda olmasına rağmen hayret ediyorum size ki nasıl böyle bir şey yaparsınız?"

2.4. Takrîr (التكرير)

Rasûlullah (s.a.s.) ashâbına bazen gaybî olan haberler verirdi. Bir gün yine şöyle buyurdu: "Bir takım melekler geceleri, diğer bir takım melekler de gündüzleri birbirlerini müteâkip size gelirler. Bunlar sabah ile ikindi namazlarında birleşirler. Sonra içinizde kalmış olan melekler semâya yükselirler. Rableri namaz kılmış kullarının hallerini en iyi bilir olduğu halde, yine o meleklerle:

"...كَيْفَ تَرَكْتُمْ عِبَادِي وَهُوَ أَعْلَمُ بِهِمْ..." "Kullarımı ne halde bıraktınız?" diye sorar. Onlar da: Biz onları namaz kılar halde bıraktık ve yanlarına da namaz kılarlarken varmıştık, derler."⁹⁹

İstifhâm üslûbunda takrîr anlamının, muhatabı herhangi bir konuda olumlu veya olumsuz olsun, bildiği bir şeyi herhangi bir gayeyi gözeterek istifhâm üslûbuyla itiraf etmeye/ikrar etmeye yönlendirmek şeklinde tanımlandığı birinci bölümde zikredilmişti. Bu örnekte geçen "keyfe" edatı ile oluşan "Kullarımı ne halde bıraktınız" soru cümlesinde tam da bu tanıma uygun bir durum söz konusudur. Burada söz konusu diyalog Allah (c.c.) ile melekler arasında geçmekte ve bu durum Hz. Peygamber tarafından nakledilmektedir. Soruyu soran Allah (c.c.) için bilmediği bir hususu sorması düşünülmemeyeceğine göre burada başka bir gaye söz konusudur. Soruyu soran tarafından cevabı bilinen bir durum istifhâm üslûbuyla dile getirilmek suretiyle bir gaye gözetilerek o husus muhataplara hem ikrâr ettirilmekte hem de o hususa dikkat çekilmek istenildiği görülmektedir. O gayenin de meleklerle Âdemoğullarının hayırlılarının da bulunduğunu göstermek olduğu kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Sahîh-i Buhârî'nin meşhur şârihlerinden İbn Hacer bu hadisi şerh ederken; buradaki sorunun hikmetini, meleklerin "...biz seni hamd ile tesbih ve takdîs ederken yeryüzünde fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?" (Bakara/30) şeklindeki sorularının bir cevabı olduğu şeklinde izâh etmiştir.¹⁰⁰

2.5. Teşvik (التشويق)

Ahzâb günü olarakta bilinen Hendek savaşının zorlu günlerinden birinde Hz. Peygamber (s.a.s.) düşman saflarının son durumu hakkında bilgiye ihtiyaç duyduğu bir zamanda ashâbına şöyle bir soru yöneltti:

⁹⁹ Buhârî, Kitâbu Mevâkîti's-Salât, 17.

¹⁰⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb-Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Kâhire: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 1986), 2/44-45.

"...مَنْ يَأْتِ بَنِي قُرَيْظَةَ فَيَأْتِيَنِي بِخَيْرِهِمْ..."

"Kurayzaoğulları'na kim gider de onların haberlerini bana getirir?" Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bu çağrısına sahabe-i kirâmdan Zübeyr b. Avvâm icâbet ederek bu görevi yerine getirmiştir.¹⁰¹

Hadiste geçen "men" soru edatı ile "bu işi kim yapacak" anlamında soru manası bulunmakla birlikte esas vurgulanan husus bu işi yapmaya, yani Kurayzaoğulları'nın yanına giderek onların durumları ile ilgili bilgi getirmeye teşvik anlamı kastedilmektedir.

2.6. Doğruyu Gösterme (استرشاد)

Birgün mescide girdiğinde iki direk arasına çekilmiş bir ip gören Hz. Peygamber (s.a.s.): "مَا هَذَا الْحَبْلُ؟" "Bu ip nedir?" diye sordu. Sahâbîler: "هَذَا حَبْلٌ لِرَبِّيبٍ فَإِذَا فَتَرْتِ تَعَلَّقْتِ" "Bu Zeynep (binti Cahş)'in ipidir. Zeynep (namazda ayakta durmaktan) yorulunca bu ipe tutunur" dediler...¹⁰²

Örnekte geçen soru kalıbı ile ifade edilen "Bu ip nedir?" sorusu, ipin mahiyetinin ne olduğu hakkında bir soru olmayıp aksine yanlış yapılan bir durumu düzeltme ve ta'lim amacı güden bir ifade olduğu görülmektedir. Ashâb-i kirâmın verdikleri cevaba karşılık Hz. Peygamber'in söylemiş olduğu şu cümle bu manayı daha net bir şekilde açıklamaktadır: "لَا خُلُوهُ لِيُصَلِّ أَحَدُكُمْ تَشَاطُهُ فَإِذَا فَتَرَ فَلْيَقْعُدْ" "Hayır (ibadette böyle güçlük olmaz) Bu ipi çözünüz. Sizden biriniz zinde ve kuvvetli oldukça namazı (ayakta) kılsın. Yorulup gevşeyince de hemen otursun"¹⁰³ Netice olarak "Bu ip nedir?" sorusu hakiki anlamında olmayıp "bu ipin burada yeri yoktur, bu doğru bir uygulama değildir" anlamında bir îkaz ve doğruyu gösterme anlamı (istirşâd) içermektedir.

2.7. Bildirme, Haber Verme (الإفهام - الإخبار)

Bir gün Hz. Peygamber (s.a.s.)'e yeni doğmuş çocuğunun ten renginden dolayı eşinden şüphe duyan bir bedevî geldi ve: Yâ Rasûlallah! Benim karım siyah bir oğlan doğurdu (karımdan şüpheleniyorum), dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) o bedevîye bir dizi soru yöneltti: "هَلْ لَكَ مِنْ إِبِلٍ؟" "Senin develerin var mı?" Bedevî: "Var, Evet" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.): "مَا أَلْوَانُهَا؟" "Develerin renkleri nasıldır?" Bedevî: "Kırmızıdır" diye cevap verdi. Rasûlullah (s.a.s.) tekrar sordu: "هَلْ فِيهَا مِنْ أَوْرَقٍ؟" "Bunların içinde beyazı siyaha çalar boz renkli deve var mıdır?" Bedevî: Evet vardır, diye cevap verdi. Rasûlullah (s.a.s.) tekrar: "أَنْتَى كَمَا نَ ذَلِكَ؟" "O (boz renk)_nereden oldu" diye sordu. Bedevî: Soyundan bir damara çekmiş olabilir, dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.): "Senin bu oğlun da eski bir soy köküne çekmiş olabilir." buyurdu.¹⁰⁴

Örnek olarak verilen bu hadiste farklı istifhâm edatlarının bir arada kullanıldığı görülmektedir. Mecâzî anlamda kullanılan istifhâm üslûplarından biri olan ifhâmın, anlatmak, bildirmek anlamına geldiği ve bu tür istifhâm üslûbu ile asıl amacın muhatabı düşündürmeye sevk etmek ve bu yöntemle bilgilendirmek olduğu daha önce ifade edilmişti.¹⁰⁵ Buradaki istifhâm üslûbu ile çocuğunun tenindeki renk farklılığı gibi zayıf bir gerekçe nedeniyle eşinden şüphe duyan birine, Hz. Peygamber (s.a.s.) sorular

¹⁰¹ Buhârî, Kitâbu Fedâili Ashâbi'n-Nebi, 13.

¹⁰² Buhârî, Kitâbu't-Teheccüd, 18.

¹⁰³ Buhârî, Kitâbu't-Teheccüd, 18.

¹⁰⁴ Buhârî, Kitâbu'l-Muhâribîn min Ehli'l-Küfri ve'r-Riddeti, 27.

¹⁰⁵ Matlûb, Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâğiyye, 111.

yönelterek, muhatap tarafından da bilinen ve de kabul edilen bazı hakikatlerden hareketle muhatayı düşünmeye sevk etmekte ve bu konudaki şüphesinin yersiz olduğunu belirtmektedir.

2.8. İstib'ad (uzak görme) manası (الإِسْتِبْعَادُ)

Câbir (r.anh) yeni evlendiği zaman Rasûlullah ile aralarında geçen bir konuşmada Hz. Peygamber Câbir'e şöyle bir soru yöneltti: "هَلْ لَكُمْ مِنْ أَنْمَاطٍ" "Câbir, etrafı döşemeli (süslü) oda döşemeleriniz var mı?" Câbir (r.a.) ise Hz. Peygamber'in sorusuna şöyle cevap verdi: "أَنَّى يَكُونُ لَنَا الْأَنْمَاطُ؟" "Bizde öyle döşemeler nereden olacak?"

Yukarıdaki örnekte Hz. Peygamber (s.a.s.) Câbir (r.a.)'e, hakiki anlamında kullanılmış bir soru edatı ile "etrafı süslemeli oda döşemeleriniz var mı?" sorusunu yöneltmiştir. Bu soruya ise Câbir (r.a.) "Ennâ" edatı ile oluşmuş "Bizde öyle döşemeler nereden olacak?" şeklinde cevap vermiştir. Câbir'in kullandığı soru cümlesindeki istifhâmın istib'ad anlamında kullanıldığı görülmektedir. "Ennâ" edatı hakiki anlamıyla kullanıldığı cümlelerde "nasıl, nereden, ne zaman" gibi anlamlara gelirken burada ise, Câbir (r.a.) gerçekleşme ihtimalini uzak bulduğu bir durumu dile getirmektedir. (Bizde öyle döşemeler nereden olacak?) Yani "böyle bir şeye biz sahip olamayız, bu gerçekleşmesi çok uzak olan bir ihtimal" şeklinde istib'ad (uzak görme) anlamı içermektedir. Nitekim diyalogun devamında Hz. Peygamber (s.a.s.)'in الْأَنْمَاطُ "yakında sizin öyle süslü döşemeleriniz olacaktır" şeklinde bir ifade kullanması, Câbir (r.a.)'in bu sorusundaki istifhâm üslûbunun istib'ad anlamında olduğunu göstermektedir.¹⁰⁶

2.9. Taaccüb (التَّعَجُّبُ)

"İman edip de imanlarına zulüm karıştırmayanlar, işte emin olmak ancak onların hakkıdır. Doğru yola giden de onlardır" (el-En'am:82) âyeti indiği zaman Rasûlullah (s.a.s.)'in sahabileri: "وَأَيْنَا لَا يُظْلَمُ" "Hangimiz nefsinde zulm etmemiştir?" dediler. Bunun üzerine: "Allah'a ortak edinmek şüphesiz büyük bir zulümdür" (Lokman:13) âyeti nâzil oldu.¹⁰⁷

Yukarıdaki hadiste geçen "eyyu" edatı ile oluşmuş istifhâm üslûbunun taaccüb anlamında kullanıldığı görülmektedir. Sahabe tarafından Hz. Peygamber'e yöneltilen bu soruda Sahabe, anlamakta güçlük çektikleri bir hususu açıklığa kavuşturmak için biraz da hayret anlamı içeren bir üslûb ile "Hangimiz nefsinde zulüm etmemiştir?" sorusunu yöneltmiş ve "imana zulüm karıştırmamanın" nasıl mümkün olacağını öğrenmek istemiştir.

2.10. İtâb (الْعِتَابُ)

Ashab-i Kirâm'dan mescidin temizlik işlerinde gönüllü olarak çalışıp, hizmet eden zenci bir adam veya bir rivayete göre zenci bir kadın vefat etti. Uzun bir süre onu göremeyen Hz. Peygamber (s.a.s.) ona ne olduğunu sorduğunda vefat ettiğini haber verdiler. Buna karşılık Hz. Peygamber (s.a.s.): "أَفَلَا كُنْتُمْ آذَنْتُمْوَنِي؟" "Bana haber vermeli değil

¹⁰⁶ Buhârî, Kitâbu'l-Menâkıb, 25.

¹⁰⁷ Buhârî, Kitâbu'l-İmân, 23.

miydiniz?” O adamın -yahut o kadının- kabrini bana gösteriniz” dedi ve ardından o adamın veya kadının kabrine giderek onun için cenaze namazı kıldı.¹⁰⁸

“Bana haber vermeli değil miydiniz?” soru cümlesi ile bilinmeyen bir şey hakkında bilgi edinme veya bir şeyi öğrenme ya da bir isme isnâd edilecek hükmün sabit olup olmadığını tespit etmek gibi bir amaç güdülmeye anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu örnekte kullanılan istifhâm üslubunda itâb (yumuşak bir üslupla kınama) anlamı bulunmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eserinde geçen soru cümleleri incelenmiş ve Hz. Peygamber'in tebliğ etmekle yükümlü olduğu İslâm dinine ait bir hususu muhataplarına iletirken istifhâm üslûbunun önemli bir yer teşkil ettiği görülmüştür. Bahsi geçen eser bağlamında örnek olarak seçilen hadislerde istifhâm edatlarının hakiki anlamlarıyla kullanılmakla birlikte daha çok hakiki anlamları dışında belli bir amaç doğrultusunda mecâzî bir anlam maksadıyla kullanıldığı tespit edilmiştir. Konu (Bâb) başlıklarından da anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber tebliğle yükümlü olduğu muhataplarına kimi zaman herhangi bir bilgiyi öğretmek, kimi zaman onların bilgilerini ölçmek için sorular yöneltirken aynı zamanda ashâbının da her ortamda kendisine rahat bir şekilde soru sorabilmeleri için gerekli ortamı oluşturduğu görülmektedir. Yine hac ibadeti esnasında öğrenmek amacıyla ashâbın sorduğu sorulara muhatap olurken, kimi zaman da sorulan sorudan daha fazlasıyla cevaplar vermiştir. Çünkü yerinde sorulan bir soru; konunun daha iyi anlaşılmasına, muhatapın düşünmeye sevk edilerek ikna edilmesine, konunun kalplerde daha köklü yerleşmesine olanak sağlamaktadır. Bu nedenle istifhâm üslûbu, sözün daha iyi anlaşılmasını sağlamak, muhatapların dikkatlerini bir noktada toplamak, fikir, duygu ve düşünceleri daha açık, daha tesirli bir tarzda karşı tarafa aktarmak hususunda çok önemli katkılar sağlar. İncelenen hadislerde bu üslûbun kullanımı ile muhatapın soruyu cevaplamasından daha çok verilmek istenilen mesajın anlaşılması hedeflenmektedir.

İlgili hadislerde hakiki anlamı dışında kullanılan başlıca mecâzî anlamların; inkâr, nefy, tevbih, teşvîk, takrîr, ifhâm, istirsâd, ihbâr, istib'âd, taaccüp ve itâb manaları olduğu görülmüştür. Bunlar arasında kullanımı daha çok olanlar ise ifhâm, tevbih, takrîr, teşvîk, ve inkâr olarak öne çıkmaktadır. Örneklerde zikri geçen istifhâmın mecâzen aldığı manaları sadece yukarıda zikredilen maddelere hasretmek doğru değildir. İncelemenin örnek hadislerle maddeler halinde sunulması istifhâmın ifade ettiği farklı manaları tespit etme amacına yöneliktir. Bununla birlikte maddeler halinde ele alınan bu manalar arasında tedâhüllerin olduğu görülebilmektedir. Örneğin herhangi bir hadiste geçen bir istifhâmı bu manalardan sadece birine hasretmek doğru değildir. Çünkü bazı durumlarda, bir hadiste geçen herhangi bir istifhâm hem takrîr, hem taaccüp veya teşvîk anlamına da gelebilmektedir.

KAYNAKÇA

Abbâs, Fadl Hasan. *el-Belâğâ fînûnuhâ ve efnânuhâ ilmu'l- me'ânî*. Amman: Dâru'l-Furkân, 1997.
Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahih-i Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. thk. İbrahim Şemseddîn. Beyrut: Müessesetü'l-Âlemî, 2003.

¹⁰⁸ Buhârî, Kitâbu's-Salât, 72.

- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerif. *et-Ta'rîfât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Miñşevî. Kâhire: Dâru'l-Fazîlet, t.y.
- Dayf, Şevki. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî-el-'asru'l-İslâmî*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1963.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf. *el-Bahru'l-muhît fi't-Tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- Furat, Ahmet Suphi. *Arap Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1996.
- Hâşimî Ahmed. *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. thk. Yusuf es-Sameylî. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1999.
- Hüseyin, Abdulkadir. *Fennu'l-belâğa*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1989.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhibbuddîn el-Hatîb-Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Kâhire: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 1986.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî. *Muğni'l-lebîb*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1995.
- İbn Manzûr, Cemaeddîn Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânü'l-'Arab*, Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1990.
- Kazvîni, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb. *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâğa*. thk. Muhammed Hafâcî. Beyrut: 1980.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 2014.
- Matlûb, Ahmed. *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâğîyye ve tatavvuruhâ*. Beyrut: Mektebetü Lübnân en-Nâşirûn, 1996.
- Merâğî, Ahmet Mustafa. *Ulûmü'l-belâğa*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Meylânî, Muhammed b. Abdirrahîm el-Ömerî. *Şerhu'l-Muğni* Bağdat: Dîvânü'l-Vakfi's-Sünnî, 2011.
- Müsennâ, Ebû Ubeyde. *Mecâzü'l-Kur'ân*. thk. Fuat Sezgin. Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1981.
- Râfi'î, Mustafa Sadık. *Târîhu âdâbi'l-'Arab*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Sabbâğ, Muhammed b. Lutfî. *et-Tasvîru'l-fennî fi'l-Hadîsi'n-Nebevî*. Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1983.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsîr*. Beyrut, Dâru'l-Kalem, 1980.
- Sâlih, Subhî. *Ulûmü'l-Hadîs ve mustalahuhû*. Beyrut: Dâru'l-İlm, 2009.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb. *Miftâhu'l-'ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Dîb el-Buğa. Dîmeşk: Dâru İbni Kesîr, 1996.
- Sübkî, Bahâuddîn. *Arûsü'l-efrâh fi şerhi Telhîsi'l-Miftâh*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2003.
- Taftazânî, Sadüddîn. *el-Mutavvel 'ala't-Telhîs*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1891.
- Tâhiru'l-Mevlevî. *Edebiyat Lügati*. neş. Kemal Edip Kürkçüoğlu. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl*. thk. Abdurrezzak el-Mehdî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1994.